



FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Usmonov Abdurashid
Norbo'tayevich

Samarqand viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi "Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari" kafedrası o'qituvchisi

DEVIANT XULQLI O'QUVCHILARNI MEHNAT VA MEHNAT TARBIYASI VOSITASIDA TARBIYALASH

So'nggi yillarda yoshlar o'rtasida deviant (hulqida og'ishi bo'lgan o'quvchilar) o'quvchilar ko'p kuzatilmoqda. Bugun maktabda keljak avlodni barkamol shaxs qilib tarbiyalash, zamonaviy intellektual salohiyatli, qattiyatli, maqsadni to'g'ri qo'yaoladigan va shu yo'lda ishonch bilan mehnat qiladigan, o'qib bilimni orttiradigan, jamiyatda o'z o'rnini topaoladigan o'quvchilarni tarbiyalash lozim. Yoshlar orasida uchrayotgan ba'zi deviant hulqli bolalar har qanday yo'l bilan moddiy farovonlikka erishish hayotiy maqsadga aylanib borishi kuzatilmoqda. Ular oson yo'l bilan tez boyib ketishni, mehnat qilmasdan farovon hayot qurishni, yengil turmush tarziga ruju qo'ymoqda. Bunday o'quvchilar bo'sh vaqtini uyali aloqa vositalariga, kompyuterda har xil shavqatsizlik, vaxshiylik, zo'rovonlik, tavakkalchilikga asoslangan o'yinlarga ko'piroq beriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida»gi 2017 yil 5 iyuldagi PF-5106-sonli Farmoni asosida deviant xulqli o'quvchilar bilan ishlashni jonlantirish, o'quvchilar orasida huquqbuzarlikning oldini olish ularni mehnatsevarlikga o'rgatish masalalariga e'tiborni kuchaytirish juda muhim va bugungi davrda pedagogik va psixologik korreksiya metodlariga murojaat etish kabi tadbirlarga keng qamrovli e'tibor qaratishni taqoza etmoqda. Shu bilan birga bugun Respublikamizda ta'lim tizimini isloh qilish va zamonaviy ta'lim jarayonlarini tashkil etish bilan bir qatorda o'quvchilar tarbiyasiga bo'lgan munosabat hechqachon etibordan chetda qolmaydi. O'quvchilar orasida deviant xulqni oldini olish jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy



rivojlanishining asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi va bugungi kunda sosiologiya, kriminologiya, pedagogika, psixologiya, psixiatriya, narkologiya, deviantologiya va boshqa ijtimoiy fanlarning doimiy tadqiqot muammosi hisoblanadi.

Mazkur masala dolzarb ijtimoiy muammo sifatida yoshlar o'rtasida deviant xulqni oldini olish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ko'zda tutuvchi ijtimoiy dastur ishlab chiqish va bunda huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ta'limiy, mehnat sevarlik va sog'liqni saqlashga doir ustuvor vazifalarni aniq belgilash hamda amalga oshirishni taqazo etadi.

Deviant xulqli o'quvchilarni tayyorlash muammosining yechimini topishda maktab ta'limi tizimida ularning qiziqishi, qobiliyatlari, mahalliy shart-sharoitlar va ixtisosliklarga bo'lgan ehtiyojini hisobga olib, kasb-hunar sirlarini egallashga imkon yaratish bilan chegaralanib qolmasdan, balki ularni qobiliyati va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilmog'i zarur. Chunki yoshlarning qobilyati va mantiqiy tafakkurini rivojlantirish hozirgi zamonda jadal suratlar bilan sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar, qolaversa mulkchilik shakllari va bozor munosabatlaridan kelib chiquvchi zaruriyatdir. Ana shu xususiyatlarni rivojlantirgan holda yoshlarni kelajakda mehnat bozorida raqobatlasha oladigan kadrlar etib tayyorlash mumkin.

Bozor iqtisodi sharoitida mamlakat aholisi va, ayniqsa, yoshlarning bilimni oshirish hamda insonparvarlik g'oyalari asosida yangicha fikrlaydigan qilib tarbiyalash masalasini qo'ydi. Zero, mamlakatni rivojlantirish uchun ta'lim-tarbiyaning tarixiy ildizlarini, zamonaviy iqtisod, biznes, marketing asoslarini yoshlarga chuqur o'rgatish zarur. Shunga ko'ra, o'quvchilarni bo'lg'usi mutaxassislar sifatida mustaqil va ijodiy fikrlashga odatlantirish, o'z fikrlarini og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri va ravon ifodalashga o'rgatish, bu borada yetarli nutqiy malakaga ega bo'lish, rasmiy-idoraviy ish yuritish uslubini puxta egallashlarini ta'minlash vazifasi ixtisoslikka kasbiy tayyorgarlikning muhim sharti bo'lib hisoblanadi.

Bozor munosabatlari sharoitida iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning tarixiy ildizlari – ulug' ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan o'lmas asarlar bizga bebaho manba bo'lib xizmat qiladi. O'rta Osiyoda iqtisodiy fikrlarning shakllanishi buyuk ensiklopedist-allomalar va mutafakkirlar – Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Zahriddin Muhammad Bobur va boshqalarning nomi bilan uzviy bog'liq.

Ular o'z asarlarida mehnatning ijtimoiy taqsimotiga katta o'rin ajratishgan. Forobiy boyliklarni insonning ishlab chiqarishda ishtirokiga qarab adolatli taqsimlash tarafdori bo'lgan, urush va qullikni qoralagan, davlatlarar iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish g'oyasini ilgari surgan.¹

Abu Rayhon Beruniy inson ehtiyojini faqat pul, mol-dunyo bilan emas, balki mehnat, izlanish, yaratish, qurish, bunyod qilish, ilm olish, bilish orqali qondirish lozimligini e'tirof etadi.

Mutafakkir Yusuf Xos Hojib o'zining «Qutadg'u bilig» (Saodatga eltuvchi bilim) asarida bola tarbiyasi haqida to'xtalib shunday yozadi: «Farzand qanchalik

¹ Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. -Т.: «А.Қодирий» нашриёти, 1993 й.



bilimli, aqlli-hushli bo'lsa, iqtisodni yaxshi o'zlashtirsa, ota-onaning yuzi shunchalik yorug' bo'ladi».²

Ulug' bobokalonimiz ta'kidlaganlaridek, farzandlarimizga kasb-hunar va zamonaviy bilimlarni o'rgatishimiz kerak. Toki ular o'zlari qiziqqan kasb va hunarni o'rganib, hayotdan ta'lim olib, bilimdon bo'lsinlar, chinakam insoniy go'zallikka erishsinlar, boqimandalikka, yalqovlikka, o'g'irlik va harom-xarish ishlarga o'rganmasinlar. Muhtaram Prezidentimiz bugungi kunda ta'limiga juda katta e'tibor berayotgani, zamonaviy maktab va maktabgacha ta'lim muassasalarini yoshlarimizga bo'lgan g'amxo'rlik timsolidir.

Bugungi kunda yoshlarni kasb-hunarga o'rgatish hamda kasb-hunardan dunyoda faqat boylik va mol-dunyo to'plash uchun emas, ezgulik va vatan taraqqiyoti, qilgan ishidan zavqlanish, odamlarga nafi tegishi, tanlagan kasbining fidoyisi bo'lish uchun foydalanish kerak. Demak, boylik ham hunar egalariga va bilimdon-tadbirkorlarga munosibdir. Ulug' shoirimiz Alisher Navoiyning iqtisodiy g'oyalari uning «Chor devon» «Hamsa», «Mahbub ul-qulub», «Vaqfiya», «Munshaot» va boshqa asarlarida o'z ifodasini topgan³. Uning fikricha, mehnat - jamiyatning asosiy belgisi, uni ishlab chiqaruvchilar rivojlantiradi. Shuning uchun ularga ortiqcha soliqlar solinmasligi, savdo-sotiqning rivojlanishi uchun bozorlardagi mahsulotlar bahosi me'yorida bo'lishini ta'minlash lozim. U jamiyat boyligining manbai mehnat deb hisoblaydi va soliqlarni oshirishga qarshi chiqadi, moliyaviy tartib-intizomni mustahkamlash, savdo-sotiqni rivojlantirish tarafdori edi. A.Navoiyning fikricha, adolatli iqtisodiy siyosat feodal jamiyatidagi qiyinchiliklar, ziddiyat va muammolarni bartaraf etish imkonini beradi.

Mashhur davlat arbobi va ulug' shoir Z.M. Bobur iqtisodiy mehnat haqidagi «Mubayyin» asarining muallifidir. U aholidan soliq undirishda asosiy qo'llanma vazifasini o'tagan. Unda soliq tizimining tamoyillari bayon etilgan, soliq olish tartibi va hajmi ko'rsatib berilgan. Abu Ali ibn Sino o'zining buyuk «Tib qonunlari» asarida iqtisodiy tarbiya haqida so'z yuritib, bola tarbiyasida mehnatning ahamiyatiga alohida urg'u beradi. Barcha boyliklar halol mehnat bilan orttirilishi, ota-onalar o'z farzandlarini kasb-hunarga o'rgatishi va undan olingan daromad orqali halol yashash kerakligini aytadi. «Agar oila boshlig'i, – deydi Ibn Sino, – tajribasizlik yoki nohaqlik qilsa, u oila a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi va uning oqibatida bundan-da yomon natijalar kelib chiqadi». Uning fikricha, bola tarbiyasi yaxshi yo'lga qo'yilsa, oila baxtli bo'ladi. Oilaning eng muhim vazifasi bola tarbiyasi hisoblanadi.

Amir Temurdan qolgan merosni har tomonlama o'rganib, uning dono pandu nasihatlarini ma'nosini tushunar ekanmiz, o'sha davrda mamlakatda mehnatga bo'lgan barcha yaroqli fuqarolarni ish bilan ta'minlash zarurligi aniq ko'rsatilganini bilib olamiz. Bu har bir kishi qalbida g'urur tuyg'usini uyg'otadi.

Jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotida mehnatning o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida uning ahamiyatiga tobora ortib bormoqda. Mehnat bozorining shakllanishi esa iqtisodiy ta'limning rivojlanayotgani va uning to'g'ri

² Юсуф. Хос Хожиб. Қутадғу билиг. Т.1992 й.

³ Алишер Навоий ўн томлик асарлар тўплами. Ғ.Фуллом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент-2011 йил.



yo'lga qo'yilayotganidan dalolat beradi. Aslida boshqarish usullarida fan-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalaridan foydalanib, samarali mehnat qila bilish ham iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilaydi. Zero, keng ma'noda, iqtisodiy rivojlanish moddiy va ma'naviy boyliklarni ishlab chiqarish bilan bog'liq. Chunki ularsiz inson ijtimoiy subyekt sifatida rivojlana olmaydi.

O'zbekiston o'zining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Uning taraqqiyotini ta'limning ko'p qirrali va keng qamrovli takomillashuviz tasavvur qilish qiyin. Ta'lim mazmunini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish Kadrlar tayyorlash milliy dasturi mohiyatidan kelib chiqadi. Ta'limning bosh maqsadi: Jamiyat davlat va oila oldida o'zining ma'suliyarini chuqur anglaydigan erkin fikrlovchi, faol fuqorolarni tarbiyalashdan iborat. Mamlakatimizda milliy mustaqilligimiz g'oyalariga sodiq bo'lgan barkamol shaxsni tarbiyalash esa uning iqtisodiy savodxonligini oshirish bilan uzviy bog'liq. Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishda ta'lim samaradorligi alohida ahamiyat kasb etadi.

Mehnat vositasida tarbiyalash – hulqida og'ishi bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashning asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy yoshlarning katta qismida ko'pincha ishlashni xohlamaydigan, atrof-muhitga nisbatan iste'molchi munosabatda bo'lish singari ong shakllangan, shuning uchun o'quvchini mehnatga tayyorlash va ularning samarali faoliyati zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bu, ayniqsa, tarbiyasi og'ir o'quvchilar uchun muhimdir. Ular uchun, mehnat faoliyati juda ko'p ta'lim va tarbiyaviy jihatlarni o'zida mujassamlashtirgan, shu jumladan, muhitning shaxsga bevosita ta'sir qilish bilan bog'liq jarayon bo'lishi mumkin.

Zamonaviy o'quvchilar jamiyatning kelajakdagi fuqarosi bo'lib, turli munosabatlarni tartibga solish va nizoli holatlarni hal qilish yo'lida ularni o'qitishga ehtiyoj mavjud.

O'quvchilar o'zlarini yolg'izlik holatida xis qilishi mumkin. Tashqi aloqa va qo'pol munosabatlar orqasida bu chuqur yolg'izlik holati kuzatilmasligi mumkin. Bu o'quvchilik davrida mavjud bo'lgan ijtimoiy ehtiyojlarning kengayib borishi bilan bog'liq bo'lib, ular quyidagi ko'rinishda namoyon bo'ladi:

- mazmunli shaxslararo munosabatlarni o'rnatishga bo'lgan ehtiyojlar;
- do'stlik munosabatlarini kengaytirish, katta yoshdagi turli ijtimoiy yo'nalishlar va ijtimoiy tajribalar bilan tanishishga bo'lgan ehtiyojlar;
- turli ijtimoiy guruhlarga tegishli bo'lgan ehtiyojlar.

Yuqorida qayd etilgan ijtimoiy ehtiyojlarning kengayib borishi o'quvchilarni oila va maktab kabi yetakchi institutlardan begonalashishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan ishchi jamoasida ish jarayonida va katta yoshdagilar bilan muloqotda bir xil muqobil fikrlarni paydo bo'lishi, barkamol shaxslarning me'yoriy fazilatlarini shakllantirish uchun shart-sharoit yaratish hamda boshqa shaxslar bilan muloqot qilish imkonining berdi.

Yoshlar kattalar bilan yaqin aloqada bo'lishlari kerak, faqat tengdosh bilan aloqa zarur munosabatlarning butun doirasini ta'minlay olmaydi, shuning uchun u ish



jarayoni kattalar bilan haqiqiy aloqalar o'rnatish imkoniyatini yaratadi, natijada o'quvchilik davrida ularning yashashi uchun ijtimoiy jihatdan zarur bo'lgan xatti-harakatlar shakllanadi.

Barkamol muammoni hal qilish va mehnat faoliyati orqali amalga oshirilishi mumkin, ammo u hamkorlik tamoyillari asosida ijtimoiy va ma'rifiy ishlarni chinakam folklor an'analari bilan chuqur izchillik bilan bog'lashga, xalqparvarlik va o'zaro yordamga asoslangan xalq tabobati qoidalariga asoslangan. Ayniqsa, bugungi kunda deviant o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvi uchun zarurdir.

Ijtimoiy-ma'rifiy ishlardagi faollikka asoslangan yondashuvni qo'llagan holda, ijobiy ehtiyojlar, motivlar, xatti-harakat normalari, faoliyat orqali faoliyat yuritishni o'z ichiga olgan jarayon (bu yoshlar maxsus ijtimoiy-psixologik yordamga muhtoj yuqori xavfli guruh) bo'lib, shaxslararo muloqot, uyushgan ta'limiy ta'sir.

Ijtimoiy va ma'rifiy ishlarda murakkab yoshlar bilan ishlash yondashuvini joriy qilish ijtimoiy o'qituvchilar va o'qituvchilar:

ular o'quvchilar guruhining pedagogik salohiyatiga va, eng avvalo, jamoatchilik fikriga asoslanib, norma va qoidalar, jamoaviy an'analari, rahbarlik hodisasi va kollektivning ijtimoiy guruhlash kuchi to'g'risida ma'lumotnoma guruh sifatida e'tirof etadilar; ular yangi bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni amalga oshirish jarayonida mahorat bilan bog'liq faoliyatning obyektiv tarkibiy qismlarining shakllantiruvchi salohiyatini tushunadilar; ijtimoiy ta'lim tizimini faoliyat asosida, o'zaro bog'liqlik va munosabatlardan kelib chiqadigan tizimni yaratishga imkon beradigan subyektiv komponentlar; jarayonning tashkiliy-tarkibiy qismlari. Bunday fazilatlarni shakllantirishga yordam beradigan tadbirlar intizom, mas'uliyat, sadoqat, samarali hamkorlik qobiliyati;

uning mazmuni va tuzilmasini maqsadli tartibga solish yo'li bilan biznes va norasmiy muloqot imkoniyatlaridan to'liq foydalanish; odamlar bir-biri bilan o'zaro munosabatlari (aloqa interaktiv tomoni), axborot uzatish darajasida (aloqa axborot tarafi).

Shunday qilib, jamiyatni ijtimoiy rivojlanish va rivojlantirish uchun o'quvchilarning xatti-harakatlariga maqsadli ta'siri bilim faoliyati va shaxsning mehnat faoliyati shakllarini tashkil qilish orqali amalga oshiriladi. O'quvchilarni bo'sh vaqtini mazmunli, maqsadli o'tkazish, ularni mehnatga o'rgatish orqali kelajakda kasb tanlash va tanlagan kasbini chuqur egallash lozim. Ularni mehnat tarbiyasini shakllantirishda uyali aloqa vositalaridan, kompyuterda har xil shavqatsizlik, vaxshiylik, zo'rovonlik, tavakkalchilikga asoslangan o'yinlarga bo'lanib qolishdan asrashimiz shart.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining «Voyaga yetmaganlar orasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarni oldini olish to'g'risida»gi Qonuni (2010 y.)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida»gi PF-5106-sonli Farmon. – Toshkent, 2017 yil 5 iyul'



3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yetim bolalar va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Qarori. 2019 yil 11 fevral’. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 04.02.2019 y.
4. O‘zbekiston Respublikasi «Xalq ta’limi tizimida psixologik xizmat to‘g‘risida»gi Nizom. – Toshkent, 2002 yil 1 avgust.
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. BMT Bosh Assambleyasining «Bola huquqlari to‘g‘risida»gi Konvensiyasi. – 1989 yil 20 noyabr.
7. Taylakov N.I. va boshqalar. Voyaga yetmaganlar orasida deviant xulqqa moyil o‘quvchilarni aniqlash va ularni tarbiyalash. «Kamalak» nashriyoti. Toshkent. 2017. 320 bet.
8. Quronov M. Bolam baxtli bo‘lsin, desangiz (Ota-onalar uchun tavsiya). – T.: «Ma’naviyat», 2013.
9. Hasanboyev J., Hasanboyeva O., Turopova M. Ma’naviy-axloqiy tarbiya asoslari. – T.: 2000.
10. Abdullayeva Sh.A., Ro‘ziyeva G.A. Deviant xulqli yoshlar bilan profilaktik tadbirlar olib borish yo‘llari // O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining axborotnomasi. – 2011. - №3.